

ŽYDRONĖ KOLEVINSKIENĖ

Liūnės Sutemos gyvenimo ir tekstų susitikimas

Virginija Paplauskienė, *Liūnė Sutema: Gyvenimo ir kūrybos keliais*, Kaunas: Naujasis lankas, 2009, 283 p., ISBN 978-9955-03-593-0

Liūnės Sutemos (Zinaidos Nagytės-Katiliškienės) vardas puikiai žinomas šiandieniniam lietuvių literatūros skaitytojui, nors poetės ėjimas į tėviškės žemę truko ilgai – daugiau kaip penkiasdešimt išbandymų metų. Tik po 1990-ųjų kartu su Bernardo Brazdžionio, Alfonso Nykos-Niliūno, Algimanto Mackaus, Henriko Nagio ir kitų išseivijos poetų kūryba Lietuvą pasiekė ir Liūnės Sutemos eilėraščiai. 1992 m. leidykla „Vaga“ išleidžia jos *Poezijos rinktinę*; 2006 m. Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla publikuoja poetės rinkinį *Tebūnie*; 2007-aisiais Liūnė Sutema tampa Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureate, o 2009 m. pavasarį pasirodo poezijos rinktinė *Sugrįžau*. Šiais metais – dar vienas, apibendrinantis Liūnės Sutemos sugrįžimas. Šį sykį – su Virginijos Paplauskienės monografinio pobūdžio knyga *Liūnė Sutema: Gyvenimo ir kūrybos keliais*.

Virginijos Paplauskienės monografija parašyta remiantis istoriniu-aprašomuoju metodu, tradiciniu literatūros istorijos modeliu, kuriame, kaip teigiama knygos pratarinėje, „pasakojimas pateikiamas chronologine seka sisteminant įvykius, siejant juos į prasmingą visumą, išryškinant esminius, aktualius reiškinius. Nušviečiami iki šiol mažai žinomi Liūnės Sutemos biografijos faktai, pasaulėžiūros ypatumai, akcentuojamos poetės estetinės nuostatos, atskleidžiamas autentiškas jos gyvenimas, santykis su aplinka, kurioje gyveno ir kūrė“ (p. 8).

Apie Liūnės Sutemos kūrybą Lietuvoje rašyta nedaug: Viktorijos Daujotytės, Solveigos Daugirdaitės, Dalios Satkauskytės¹. Plačiau poetės kūryba buvo

1 Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 465–485; Solveiga Daugirdaitė, *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999; Dalia Satkauskytė, „Komunikacinės strategijos moterų poezijoje (Nijolė Miliauskaitė, Judita Vaičiūnaitė, Birutė Pūkelevičiūtė, Liūnė Sutema)“, *Literatūra*, Nr. 43 (1), 2001, p. 50–59.

apžvelgta iševijoje: Živilės Bilaišytės, Jurgio Blekaičio, Vytauto Aleksandro Jonyno, Rimvydo Šilbajorio, Aušros Marijos Jurašienės, Antano Titaus Antanaičio, Vytauto Kavolio ir kt. darbai².

Paplauskienės monografiją sudaro dvi dalys. Pirmoji skirta Liūnės Suteimos biografijai, jos gyvenimui Lietuvoje (1927–1944), Vokietijoje ir Austrijoje (1944–1949) bei Jungtinėse Amerikos Valstijose (nuo 1949), antroji – kūrybai. Biografinėje dalyje pačios poetės pasakojamą autentišką gyvenimo istoriją pildo archyviniai šaltiniai: laiškai, dienoraščio fragmentai, amžininkų atsiminimai, fotografijos.

Neabejotina, kad didžiausia knygos vertė ir privalumas – monografijos autorės autentiškų pokalbių su Liūne Suteima ištraukos. Monografijos leitmotyvu tampa kelio, kelionės metafora: „Sunkūs keliai žemėje, kuriais žmogus turi vaikščioti. Pelkių keliai, dykumų keliai, kalnų keliai“ – tai įrašas Zinaidos Nagytės dienoraštyje. Kelias, tiksliau – geležinkelio bėgiai – užfiksuoti ir knygos viršelyje. Lietuvos keliai, vedę būsimą poetę iš Mažeikių per Radviliškį Kauno link, toliau – į Skuodą, Šilutę, parvedę atgal į Kėdainius, Naująją Vilnią, ir vėl – Kėdainiai. Iš Kėdainių 1944 m. keliai keleliai lydėjo per Vokietijos DP stovyklas Austrijos link; ir galiausiai – jūros kelias, nubloškęs į Jungtines Amerikos Valstijas: Mainas, Niujorkas, Čikaga, Lemontas.

Paplauskienės monografijoje *kelio* metafora ir *kelionės* leitmotyvas nėra atsitiktiniai: recenzuojamos knygos autorė pati keliavo Liūnės Suteimos keliais – ir tiesiogine, ir perkeltine prasme. Lankiusis poetės namuose Lemonte, bendravusi su viešumo vengiančia Liūne Suteima tyrėja gavo galimybę poetės gyvenimą pateikti faktografiškai tiksliai, išsamiai ir dėmesingai. Kita vertus, čia slypi ir tam tikras tradicinio pasakojimo pavojus, nes poetės patirtį ir pati monografijos autorė tarsi išgyvena iš naujo. Liūnės Suteimos gyvenimas jos suvokiamas betarpiškai, vietomis empatiškai. O monografijoje skirtis tarp autoriaus ir pasakotojo yra

2 Antanas Titus Antanaitis, „Nuostabos ir tragizmo poezija“, in: *Egzodo literatūros atšvaitai: Iševijų literatūros kritika. 1946–1987*, sudarė Liūtas Mockūnas, Vilnius, 1989, p. 198–205; Živilė Bilaišytė, „Liūnės Suteimos daiktai ir žodžiai“, *Metmenys*, Nr. 26, 1973, p. 53–65; Jurgis Blekaitis, „Žodžiai iš niekieno dykumos“, *Aidai*, 1973, Nr. 9, p. 426–427; Vytautas Aleksandras Jonynas, „Kasdienybės heroika“, *Metmenys*, Nr. 12, 1966, p. 154–157; Aušra Marija Jurašienė, „Kūrybiniuose pasauliuose“, *Metmenys*, Nr. 43, 1982, p. 177–184; Vytautas Kavolis, „Neornamentuotos kalbos generacija“, in: *Lietuvių literatūra svetur. 1945–1967*, Chicago, 1968, p. 79–98; Rimvydas Šilbajoris, „Liūnės Suteimos žemėje“, *Aidai*, 1956, Nr. 5, p. 24–49.

būtina, tuo tarpu Paplauskienės knygoje dažnai išnyksta riba tarp pasakotojo–biografo, t. y. Paplauskienės, pasakojančios Liūnės Sutemos gyvenimo istoriją, ir biografijos veikėjos, t. y. pačios Liūnės Sutemos. Tokiais atvejais pasakojimą trečiuoju asmeniu, kuris būdingas biografiniam lygmeniui, nepastebimai keičia pasakojimas pirmuoju asmeniu – autobiografinio naratyvo ženklas. Keliaudama Liūnės Sutemos gyvenimo ir kūrybos keliais, Paplauskienė tarsi pati dalyvauja pasakojamoje istorijoje, į jos sūkurį įtraukdama ir skaitytoją. Žinoma, ta kelionė žavi, tačiau kyla klausimas, kur ji nuves.

Monografija iliustruota nuotraukomis, dokumentų, rankraščių, laiškų, dienoraščių ir užrašų knygelių faksimilėmis, poetės vyro rašytojo Mariaus Katiliškio piešiniais. Nestandartiniai skyrių pavadinimai – tai citatos iš Liūnės Sutemos eilėraščių, atspindinčios svarbiausius poetės gyvenimo ir kūrybinės brandos etapus: „Mano pasakų pradžia“, „Buvau mergiotė, kuri norėjo kažką pasakyti“, „Mus išblaškys šitoji audra“, „Vis dar vaikiškai tikėjau, kad galėsime visi sugrįžti“, „Jis buvo man kaip trečias brolis“ „Bežemė pasauliniu mastu“, „Mokausi tausoti žodį, kad jis būtų toks, kaip pradžioje...“, „Emigruosiu į šalį, kuri vieną kart bus“ ir pan. Greičiausiai taip siekta originalumo, tačiau tokie neproblemiški pavadinimai vis dėlto neįvardija, apie ką bus kalbama viename ar kitame knygos skyriuje.

Archyvinis, epistolinis palikimas, kuriuo remiasi Paplauskienė, svarbus ir informatyvus istorine, kultūrine ir literatūrine prasmėmis: atveriamos poetės kūrybinės ištakos, papildoma išėivijos literatūrinė panorama. „Pilkuosiuose“ knygos puslapiuose apžvelgiamas lietuvių inteligentijos kultūrinis, literatūrinis gyvenimas Vokietijoje, įsikūrimas Jungtinėse Amerikos Valstijose, santariečių sambūris, žurnalo *Metmenys* įsteigimas ir kita įvairialypė lietuvių inteligentijos veikla egzilyje.

Paplauskienės monografijoje šiek tiek praveriami ir kitų literatūros žmonių, veikusių Liūnės Sutemos pasaulėjautą ir pasaulėvaizdį, gyvenimai – brolio Henriko Nagio, Juliaus Kaupo, Algimanto Mackaus. Tyrinėtoja pabrėžia, kad rašyti Liūnė Sutema pradėjo paskatinta brolio Henriko, kuris iki sesers debiuto jau buvo išleidęs tris poezijos knygas, tvirtai įsirašęs į žemininkų poetinę generaciją. Paplauskienė atskleidžia, kaip mintimis apie savo ir kitų poetinius bandymus Liūnė Sutema dalindavosi su Mackumi. Juos abu siejo panašus požiūris į egzodą ir įsipareigojimas tikrovei – tokiai, kokia ji yra. Mackus į egzilį žiūrėjo kaip į žmogiškosios prasmės išsipildymą. Jo nuomone, natūrali kūrėjo būklė yra tremtis plačiausia šio žodžio prasme, o tremtyje vienintelė nepaneigiama tiesa

yra žinojimas, kad ateis mirtis. Šios mintys rado atgarsį ir Liūnės Sutemos poezijoje. Pasak Mackaus, Liūnės Sutemos žodis yra „tiktai jai priklausanti dominija, nepanaši į kitų net ir tada, kai poetė kalba visai tremties poezijai būdinga tema“. Apibūdindamas pirmąjį Liūnės Sutemos rinkinį *Tebūnie tarytum pasakoj*, Mackus pastebi, kad ši knyga „atstovauja naujosios mūsų moterų poezijos posūkiui“, o pati poezija „atsinešė kažką naujo, kažką neimituojamo ir neimituojančio“³. Ko gero, kitaip ir negalėjo būti, nes autobiografijoje Liūnė Sutema teigia: „Nuo pat vaikystės buvau poezijos pakerėta. Poezija man buvo viskas.“⁴ Paplauskienei svarbiausiu dalyku tampa Liūnės Sutemos poezijos rašymas – kaip gyvenimo būtinybė, kaip neišvengiama pastanga: „Stikliniuose induose nardo žalčiai [...] jei paleisiu juos – prarasiu save, / jei laikysiu uždarytus – užtrokšiu savyje...“⁵ Turbūt dėl šios priežasties monografijoje stengiamasi aprėpti iš esmės visą Liūnės Sutemos poeziją nuo pirmųjų iki paskutiniųjų jos knygų. Čia, kaip ir pristatant poetės gyvenimą, laikomasi chronologijos principo. Tačiau poezijos aptarimui skirtoje dalyje neišvengta beletrizavimo, retorikos: „Svaigios meilės kupinos dienos praskriejo žaibo greitumu“ (p. 130), „Kaip paslėpti, išsaugoti, apsaugoti tai, kas visų brangiausia pasaulyje, tai, kas svarbiausia, be ko gyvenimas netenka prasmės? Kur surasti tokią jėgą, kuri tarsi burtų lazdelė vienu mostu sustabdytų pasakiškai tapybiškas dienas, kurios į Zinos gyvenimą atėjo su pavasario vėju fenu?“ (p. 129). O teiginiai, kad „originalumu, savitumu, naujumu pasižymi kiekviena tema, kurią plėtoja Liūnė Sutema. Subtiliai ir jautriai prisiliečia prie gimtosios žemės praradimo. Poetė nesiekia savo kūryba konkretizuoti, ideologizuoti susidariusią padėtį“ (p. 218), ir panašūs yra pernelyg bendri ir deklaratyvūs, reikalaujantys konkretnesnio pagrindimo. Pasirinktų aspektų gausa, žinoma, yra neišvengiama, jei ketinama monografiškai pateikti Liūnės Sutemos kūrybos visumą. Tačiau būtent ši neiškristalizuota aspektų gausa ir trukdė atsiverti gilesnėms analitinėms tyrinėtojos įžvalgoms. Poezijos analizė slysta paviršiumi, konstatuojami ir taip jau gerai žinomi, enciklopediniai Liūnės Sutemos kūrybos bruožai (net keliskart primenama, kad ji priklausė „bežemių“ kartai) ar apsiribojama labai bendromis, abstrakčiomis, mokyklinio pobūdžio tezėmis: „Žodis skamba ramiai, įtikinamai, viltingai“ (p. 219), „Poetė naudoja taiklius įvaizdžius,

3 Algimantas Mackus, *Ir mirtis nebū nugalėta*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 280–281.

4 *Egzodo rašytojai*: Autobiografijos, parengė Algirdas Titus Antanaitis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 694.

5 Liūnė Sutema, *Badmetis*, Chicago: Jūrų skautijos korporacija „Gintaras“, 1972, p. 74.

palyginimus, antitezes. Jos pamėgtos ir besikartojančios stilistinės priemonės virsta eilėraščius jungiančiomis grandimis“ (p. 222) ir t. t.

Interpretuodama Liūnės Sutemos kūrybą, Paplauskienė kreipia dėmesį į „aš“ ir „tu“ situaciją analizei pasirinktuose eilėraščiuose. Atstumas tarp eilėraščio lyrinio subjekto ir tikrojo autoriškojo „aš“ yra minimalus, ir tai suteikia poezijai autentiškumo: „Lyrinis ‚aš‘ susitapatina su asmeniniu ‚aš‘, prabyla ir kviečia eiti [...]“ (p. 217). Paminėdama, kad „poetės vidinis ‚aš‘, susidūręs su realiu pasauliu, bando pasislėpti ir būti vienas, būti tikras, būti laisvas ir jaunas“ (p. 215), Paulauskienė Liūnės Sutemos poeziją pateikia kaip prieglobstį kitam – „tu“. Sutelkus dėmesį į eilėraščių semantinį klodą, pro knygos autorės akis beveik prasprūdo poetinių tekstų raiška. Todėl liko nepastebėta, kad eilėraščių adresatas „tu“ nėra visą laiką tas pats, jis dažnai kintantis, kitas ir kitoks. Liūnė Sutema kalba tik savo vardu ir apie save, bet ne sau. Be abejonės, tą nesume-luotą, tikrą, intymų ir šiltą kalbėjimą Paplauskienei pavyko perteikti: apie ilgesį ir kančią, vienvė ir baimę, meilę, ištikimybę ir tikėjimą. Pasakojama ištikimos žmonos, broliais besirūpinančios sesers, mylinčios dukters, puikios motinos, geros draugės, iškilios poetės gyvenimo istorija.

Monografijos autorė akcentavo svarbiausius teminius, semantinius Liūnės Sutemos poezijos koncentrus (vienatvė, ypatinga grožio, meno pajauta, vizualusis, spalvinis eilėraščių klodas), nepamirštama vokiečių, skandinavų literatūrų įtaka (Rainerio Maria'os Rilke's, Knuto Hamsuno kūryba), Martino Heideggerio filosofija, taip pat asmenišką dramatišką netektys (sūnaus Sauliaus liga, vyro mirtis), teikusios ypatingų impulsų kūrybai

Tyrinėtojos dėmesio sulaukė moteriškas Liūnės Sutemos pasaulėvaizdis: „Viena ryškiausių ir svarbiausių Liūnės Sutemos kūrybos temų – moters kūrėjos prigimties vaizdavimas. Lyrinė herojė – moteris kūrėja – klajos ieškodama gyvenimo prasmės, ilgėsis paliktos tėvynės, blaškysis, trokšdama išsaugoti, apsaugoti, globoti artimuosius. Prieglobsčio artimiesiems motyvas, aiškiai suformuluotas ir atskleistas pirmajame rinkinyje, bus kartojamas visose kitose knygose, taps visos kūrybos esme, ašimi.“ (p. 213) Ypač svarbus pastebėjimas apie kitokį, nesentimentalų moters kūrėjos pasaulio suvokimą: „Plėtodama šią temą [moters kūrėjos – ŽK] Liūnė Sutema savitai naudoja stilistines priemones, ieškodama naujos eilėraščio struktūros, formos, kuri atitiktų jos vidinį balsą ir ritmą“ (p. 213). Moteris – raganautoja, dviburnė vienaakė laumė – jėgos ir galių pakeisti pasaulį semiasi iš gamtos, iš senųjų archajinių klodų, visą energiją paversdama kūryba.

Stengiamasi aktualizuoti poetines Liūnės Sutemos moteriškojo pasaulio ištakas, esmę bei vietą lietuvių poezijos tradicijoje. Knygoje pateiktos gairės iš tiesų ženklina svarbiausius žvalgos taškus, bet skaitytojas pasigestų Liūnės Sutemos vietos bendrame lietuvių poezijos, ypač moterų poezių, kontekste. Sąsajos, paralelės ir skirtys tarp Liūnės Sutemos ir Birutės Pūkelevičiūtės, Nijolės Miliauskaitės ir kitų būtų leidusios labiau įsiskverbti ir į pačios Liūnės Sutemos poetinio pasaulio gelmę. Lyginamasis ir kontekstinis laukas būtų įgalinęs užčiuopti ir išskirti Liūnės Sutemos bei kitų panašios kultūrinės laikysenos moterų kūrėjų originaliuosius poetinio naratyvo bruožus. Pasitelkus feministinę kritiką išryškintą moters tapatumas (ypač aptariant poetės lyrinio subjekto moteriškąjį tapsmą) būtų akivaizdžiau parodęs moters kelią į viešąją erdvę aptariamuoju laikotarpiu, o kartu, kaip jau buvo minėta, papildytų moterų rašytojų kūrybos kontekstą. Turbūt dėl šios priežasties taip ir liko neaišku, kuo gi ta moters poetinė kalba, moters-kūrėjos estetiški orientyrai, kurie minimi Liūnės Sutemos kūrybai skirtoje dalyje, skiriasi nuo vyriškosios, nes teiginys, kad „ilgesys, kančios išvargintas moters kūrėjos dvasios pasaulis ar troškimas per kalbą išsaugoti tautinę savastį“ ir pan. nei semantiškai, nei stilistiškai neatskiria vyriškojo ir moteriškojo poetinių pasaulėvaizdžių. O pastebėjimas, kad „moteris kūrėja pasaulį suvokia ne per racionalų protą, bet per lakios vaizduotės paaitrintą jausminį pažinimą“ (p. 214), yra ne tik neargumentuotas, bet apskritai abejotinas naujų tyrimų kontekste.

Knygos pabaigoje pateikiamos pagrindinės Liūnės Sutemos gyvenimo ir kūrybos datos, asmenvardžių rodyklė, santrauka anglų kalba. Skaitytojas pasigestų išvadų – monografijos struktūrai būtino sando. Knygoje liko nemažai stiliaus ir kalbos kultūros, korektūros klaidų, logikos riktų, taip pat patraukiančių skaitytojo akį.

Negalima vienareikšmiškai teigti, kad po šios Paplauskienės knygos kitiems Liūnės Sutemos kūrybos tyrinėtojams nebus ką veikti. Diskusiją pratęstų pasvarstymai apie poetės lyrinio „aš“ raišką ir įprasminimą, moteriškosios būties ir pagrindinius moters kūrėjos savistabos ir saviraiškos modelius, sąsajas su individualia dvasine gelme bei išoriškojo pasaulio sankloda.

Vis dėlto galima konstatuoti, kad Virginijos Paplauskienės monografijoje *Liūnė Sutema: Gyvenimo ir kūrybos keliais* atvertas sudėtingas poetės gyvenimas – kaip paratekstas – literatūros istorijai tikrai svarbus.